

a gyász, vad éjszakai ordításban szakad föl. E belső tépettséget, „akár a mértan ábrái, szerkezeteik, szimmetriáik hálójával”, a művesség formakultúrája fegyvelmezi. A gondolat pórázáról sose szabadul el a kép önálló életre; a kompozíció zárttsága, logikája az érzelmek áradását mindvégig mederbe szorítja.

Az imént már elemzett ciklikus bölcselő költemény mellett gyakori műfaja a portrévers és az epikus emlékezés is. Az előbbire a *Zrinyi* és a *Széchenyi*, az utóbbira az *Emlékezés apámra* a legjobb példa. Legkevésbé sikeresnek az alkalmi vers mondható (*Egy firenzei kirakat előtt*, *Kiállítás* stb.). Ezekben néha nehézkes pártosza téved a hang, prózába hull a gondolat, didaktikussá szürkül a mondandó. Költői alkatának inkább megfelel a műalkotás-, mint az élménykifejező líra, a lírai én közvetlenségével szemben annak stilizáltsága.

Kései virágzás? Az, de költőjének nem hátrányára, sőt előnyére. A megelőző sok évtizedes tudósi és kritikusi munkálkodás nem vált lírája ártalmára. A rendkívüli szellemi készültség, ahelyett hogy filozopter bágyadtságává hervasztotta volna, inkább érlelte intellektusa érzékenységét, növelte hangja kifejező erejét. Rokonsága az angol barokk és a német klasszicizmus eszmékben gazdag lírája. Mondandója azonban korszerű:

*sodródj, szárnyalj, halódva is
életre készen!*

Az ember arra született, hogy meglelje helyét s szerepét a világban. „Nincs más: vállalni, ami van.” Ez létértelmezésének lényege. (*Magvető*, 1975.)

GREZSA FERENC

Szilágyi István: Kő hull apadó kútba

Nem könnyű olvasmány Szilágyi István új regénye, már csak azért sem, mert története inkább a lélek zárt színpadán játszódik, nem a cselekvés fórumán. Ahogy előrehaladunk a kitérők, az epizódok és kommentárok sűrűjében, úgy bontakozik ki a pusztá történet a szemünk előtt. És ahogy megismerjük a történetet, úgy válik egyre fontosabbá és jelentősebbé az egymást átszövő epizódok és kommentárok buja tenyészete. A történet váz lesz csupán, amely persze eléggé karakteres, eléggé teherbíró ahhoz, hogy hordozza a részletek, kommentárok és utalások szerves rendbe álló tömegét. Valójában ezekben a kommentárokból és utalásokból ölt alakot a sokrétű regényvilág. A *Kő hull apadó kútba* ugyanis olyan gazdag valóságanyagot és ha szabad mondani, olyan súlyos történetfilozófiát hordoz, amely csak a regényvilág rétegei szerint közelíthető meg. Szilágyi István művében külön kell választanunk a *lélektani regényt*, a *szociológiai rekonstrukciót* és a *történelmi példázatot*.

Először is lélektani regénynek kell látnunk, méghozzá olyannak, amely kivételes erővel és hitelességgel idézi fel a főhős: Szendy Ilka egyéniségét, tudatát, sőt ösztöneit. A történet viszonylag egyenes vonalú. Szendy Ilka gazdag tímárnemzetség utolsó sarja, aki örökölte a tartást és a vagyont, s hozzá valami csökönyös, konok igényességet, amely magányra ítélte, arra, hogy méltó társ nélkül élje le életét. Fiatal leányként egy legátus alkalmi szeretője lett, teherbe esett, a nemkívánt magzattól megszabadult, árva maradt. Különben alig történt vele valami. Aztán, szélszélyből vagy torkig érő magánya következtében, egy napszámos, Gönczi Dénes szeretője lett. Valójában egyikük sem vállalja a viszonyt, Ilka a test cselének tartja,

amely erőt vett a lélek szabadságán; Dénes pedig kényszerűségnek, amelyet az úri „kisasszony” parancsolt rá, és ő legfeljebb engedelmeskedett, szabadjára eresztette ösztöneit. A kisváros, ahová a leány; és a falu, ahová a férfi tartozik, egyaránt elitélné, képtelenné tartaná ezt a kapcsolatot. Az ősi szokásrend megsértését látná benne, amely mindenkinek kijelöli a társadalmi helyét és megszabja erkölcsét, viselkedését, egész életét.

A kikényszerített, de nem vállalt szerelmi viszonynak valamiképpen be kell fejeződnie, a megsértett szokásnak és etikának helyre kell állnia, ezt érzi mind a leány, mind a férfi. Dénes ezért választja az amerikai kivándorlást, mint lehetséges menekülést, ezért hagyja el feleségét és gyermekeit. Ilkát a menekülési szándék bosszúvággal tölti el, és utolsó éjszakájukon leszúrja a férfit. Testét egy apadó kútba veti, kövekkel rekeszti el, a kút felett egy ólban malacokat nevel. Gyermekei gyanánt dédelgeti, finom gyolcsruhákba öltözteti őket. Kényszerképzetek és kényszer-cselekvések rabja lesz. „A kút töltése — olvassuk —, a malacokkal való bajmóldás olyan valóság volt — talán az egyetlen —, melyben lelke nyugton lehetett. A cselekvés és a cselekvéssel rálátás nélkül együtt haladó tudat egységének ezek a pillanatai oly légmentesen illeszkedtek egymáshoz, hogy még bár arra sem figyelt, jól zárja-e be a kaput, és nem ügyelt kútapasztó, malacdédelgető titka leplezésére sem. Mégis, ilyenkor sohasem fordult elő, hogy ne lett volna bezárva a kapu. És mindig olyankor hajolt le egy-egy kőért is, mikor senki sem láthatta.”

Szendy Ilka a bűn és a lelki kényszer világában él, egyéniségétől mégsem lehet megtagadni a rokonszenvet. Sorsában van valami tragikus, már csak azért is, mert a pusztulást, az erőszakos halált ő sem kerüli el, sőt mintha keresné, elébe megy. És alakjában is van valami tisztaság, valami „artemiszi” jelleg, mint Németh László rideg és kegyetlen nőalakjaiban, Kurátor Zsófiában és Kárász Nelliben. Szilágyi István hitelesen és árnyaltan ábrázolja azt a lelki mechanizmust, amely a leányt szörnyeteggé teszi. De arra is rávilágít, hogy a szörnyeteg sors nem pusztán a személyiség belső logikájából fakad, hanem az Ilkát körülvevő szociális környezet természetéből, jellemtorzító viszonyaiból is.

A *Kő hull apadó kútba* ugyanis a mesteri lélekrajz mellett társadalomrajzot ad. A regénynek van egy szociális jelentésrétege, amely tér és idő pontos meghatározása, egy eltűnt világ művészi rekonstrukciója révén mutatja be a századforduló magyar társadalmának egy szektorát. A történet „Jajdonban” játszódik, az 1904-es orosz–japán háború idején. „Jajdon”, ahogy a borítón látható Wesselényi-szobortöredék figyelmeztet, és ahogy a környezetrajz igazolja, Zilahhal azonos. A századfordulón magyar kisváros, Szilágy vármegye székhelye, a Partium egyik ősi és nevezetes városa. Megyei urak, parasztpolgárok és főként mesterek, iparosok lakják, Szendy Ilka családja és környezete is az utóbbiakból áll. Ez a nagymúltú és dolgozó réteg széthullóban van, szinte vegetatív életet él. A töltöttkáposztán és a fanyar borokon kívül alig érdekli más. Már az iparral is alig foglalkozik, a mesterek nem nevelnek inasokat, nehogy pár év múlva versengeni kelljen velük a vásárokon. Idegen számukra a nagyvilág, az ország, a köröttük zajló, készülő történelem. Sodortatják magukat a lét közönyös hullámaival, megtörténik velük születés, élet és halál, anélkül, hogy változtatni akarnának sorsukon. „Jajdon például ez idő tájt még nem »látja«, csupán — pillanatok láncolatába foglalva — »éli« önmaga idejét. Az emberek születnek — gondjuk tovább a fönnyaradás. Meghalnak — s ezzel megszűnnek a fönnyaradás gondolatai” — olvassuk a regényt.

Pedig, ahogy Ilkának, ennek a hagyományos iparos rétegnek is vannak erényei. Szakértelme, ügyessége, a mesterség iránt érzett szeretete egészíti ki közönyét, dőlyfét, azt, hogy télenül nézi saját pusztulását is, és nem érez semmi felelősséget a kivándorlásba kényszerülő földnélküli parasztok, maga az ország sorsa iránt. A mesteri tudást, a tehetséget elfedi, agyonnyomja, felemészti a zsíros jólét és a nehéz közöny. Jajdon is „elefántemető”, ahogy Németh László Csomorkánya; jobbra való, magasabbra hivatott emberi sorsok sírja. Mint ahogy, akár jelképes lehet, Gönczi Dénes igyekvő akarata, dolgozó karja is az „apadó kút” martaléka lett.

„Apadó kút” az egész századeleji magyar (és erdélyi) világ, ahogy Szilágyi István regényében megjelenik. „Apadó kút”, amely tehetetlenül várja a „hulló köveket”. Aligha véletlen, hogy a kolozsvári író is a századfordulót választotta történelmi szintér gyanánt. Spiró György, Deák Ferenc és Gion Nándor után ő is érzi, hogy újabb kori történelmünk nagy fordulata valamiképpen a századfordulónak abban a világában történt, amely a millenniumi díszelgéstől tartott az első világháború történelmi katasztrófáiig. A század magyar történelme, legalábbis amit ez a történelem eddig hozott, a századforduló tehetetlen, közönyös és hazug világából veszi eredetét. Szilágyi István is ezt a századfordulós Magyarországot idézte meg, regényének ez ad példázatos erőt. Példázatos erőt, amely ugyanakkor nem teszi elvont parabolává a regényt. A *Kő hull apadó kút*ba nem általában a történelemtől (még csak nem is a magyar történelemtől) beszél, hanem korhoz kötötteen a magyar (erdélyi) századforduló világát, fenyegetettségét és tehetetlenségét mutatja be.

A lélektani, a szociális és a történelmi jelentésrétegek, ha elemezni akarjuk Szilágyi István művét, szétválaszthatók. Önmaguktól azonban egyáltalában nem válnak szét; autonóm, szuverén regényvilággal, ha tetszik, „műegésszel” találkozunk. Olyan rendszerrel, amelyben minden összefügg, minden kölcsönös, amelyben a lélektan, a szociológia és a történelem egymást magyarázza, egymást egészíti ki. Ez az egység, a regényvilág szerves és ökonomikus rendje ad Szilágyi István művének kivételes esztétikai erőt. De nemcsak ez: nyelve, stílusa is, amely eredeti kifejező erővel, pontos fogalmazással, ugyanakkor „látomásos” képzélettel, elégikus zengéssel beszéli el a történetet, érzékelteti az árnyalatokat. A romániai magyar irodalom, úgy látszik, szinte minden esztendőben letesz elénk egy nagy regényt. Sütő András (*Anyám könnyű álmat ígér*), Szemlér Ferenc (*A mirigy esztendeje*) és Bálint Tibor (*A Zokogó Majom*) könyvei után most Szilágyiét. Az „év regénye” alighanem a *Kő hull apadó kút*ba volt. Nemcsak a romániai magyar irodalomban, az egyetemes magyar prózában is. (*Kritérium*, 1975.)

POMOGÁTS BÉLA

Végh Antal új könyvei

„Legutolsó műve, a *Miért beteg a magyar futball?* széles körű érdeklődést váltott ki...” — olvasom Végh Antalról új könyve, az *Ökörsírató* borítóján, s arra gondolok, írhat ő akármit, annyi olvasót már sosem hozhat izgalomba. Sőt az is megeshet, hogy e kivételes siker árnyékában értékesebb munkái is melléktermékké degradálódnak. S mert régóta tartok ilyesfajta veszélytől, most rácsaphatnék: no, uram, elérte, amit akart, de hogy a szépíró hogyan bírja majd ezt a reflektorfényt, arra befizetek.

Mivelhogy én az elbeszélő Végh Antalra fogadtam, s ma is azt tartom a leg többre, noha országos figyelmet szociográfikus írásaival keltett. Tagadni az utóbbiak fontosságát sem akarom, sőt azt hiszem, hogy némely témákban az ő szókimondása nevesebb pályatársaira is kedvezően hatott. S meggyőződésem, hogy a futballkönyv is súlyosabb problémák átgondolására bujtogat, mint amennyi igazságot módszeresen igazolni tud. Ezért sajnálom, hogy nem alaposabb.

S miért nem az? Tettem fel a kérdést már korábban is, mikor égetően fontos publikációit pontatlanságai miatt ki lehetett kezdeni. Valószínűleg azért — gondolom most —, mert a lényeg átlátásának szépírói bizonyossága és a kibeszélhetés türelmetlensége közepett nem volt sem kedve, sem ideje a hézagatlan felderítésre. Kárát vallotta ennek a munka is, ő is, de az igaz, hogy az árnyalatok felderítését — miután ő a nehezét kimondta — már mások is elvégezhetik.